

Lükő Gábor GYÖKEREINK

Most jutott el hozzánk a hír, hogy A magyar lélek formái című kötetről ismert Lükő Gábornak újabb írásai jelentek meg: 1991 és 1994 között négy kis füzet: A Társaslélektani Intézet dolgozatai. Kis példányszámban és magánszemélyek kezdeményezésére – és munkájával – láttak ugyan napvilágot, de igazolják azt a homályos, bizonytalan sejtést, hogy a magyar népismeret korszakos jelentőségű kutatója nem egy, a háború forgatagában eltűnt, egykönyves író, hanem közöttünk él, és a mai napig lankadatlanul kutató tudós. Szíves hozzájárulásával tesszük közzé két tanulmányát.

Az alábbi bevezetés az 1991-es füzetben jelent meg:

A Társaslélektani Intézetet 1942-ben alapította a debreceni egyetem bölcsészeti kara Karácsony Sándor professzor javaslatára, aki abban az évben foglalta el állását a pedagógiai tanszéken.

Az Intézet céljával Karácsony a magyar és a szomszédos kelet-európai népek sajátos kultúrájának tanulmányozását tűzte ki egy gyökeres pedagógiai reform előkészítése céljából. A munka megtervezésével és megindításával Lükő Gábort bízta meg, aki még az évben publikálta is *A magyar lélek formái* című tanulmányát, az egyetem pedig 1945-ben magántanárrá habilitálta a *pedagógia folklorisztikus alapjai* című tárgykörben.

A háborús és forradalmas években az intézet nem tudott munkatársakat nevelni, s így a nagyszabású terv Lükő személyes gondja maradt. Mert, ahogy a kommunista párt uralomra jutott, ez a munka is kiszorult az egyetem falai közül. Karácsony számára lehetetlenné tették a munkát ostoba, sztálinista „kritikájukkal”, s mikor „önként” nyugállományba vonult (1949), nyugdíjától is megfosztották (1952). Ő pedig elfogadta a méregpoharat: magas vényomása azonnal megszabadította gondjaitól. Lükőt is B-listára tették kenyéradó gazdájával, Debrecen városának új kommunista tanácsával. Így kényszerült a távoli Gyula múzeumának gondját elvállalni, de a Társaslélektani Intézet munkáját erőszakos eltávolítása után is folytatta.

A tanulmányt kísérő képek *feleink* ábrázolásaiból adnak válogatást. Az első két ábra szibériai vogul, a harmadik, negyedik és ötödik ábrán tunguz fejedelmek kézjegyei láthatók a tizenhetedik századból. A hatodik és a hetedik ábrán osztják nő ingek varrott hímei, az utolsón karjalai finn kendő mintája látható.

Nem először történt meg iskoláink életében, hogy el kellett hagyniuk székhelyüket. Váradról a török, Patakról a jezsuiták, Gyulafehérvárról pedig a magyar fejedelem üldözte el őket. Nem csoda hát, hogy Sztálin magyarországi helytartói sem túrték meg ezt a sajátosan magyar iskolát. De a tudomány, Isten különös kegyelméből, mégis egyre gyarapodott. Eredményeinkből több részlet napvilágot is látott néhány bátor szerkesztő, Antall József, K. Kovács László és Pogány Ö. Gábor jóvoltából, bár legtöbbjét sikerült elgáncsolniok a szolgálatkész lektoroknak. A nagyobb monográfiák évek óta kéziratban hevernek.

CSALÁDFÁNK VAGY GYÖKEREINK

Nemes uraink régen szépen megfestették családfájukat. A fa töve a legrégebb ismert őst nevével viselte. Minden ága úgy ágazott tovább, ahány gyermeke volt a nevével viselőnek. De csak a fiúk gyermekeit jelölték ágakkal, mert csak ezek viselték ősapjuk nevét. És – amit még fontosabbnak tartottak – csak ezek örökölték az ősi földbirtok egy-egy rájuk eső részét.

Ilyenféleképpen képzeltek írástudóink népünk családfáját is. Népünk nevének segítségével keresték az őst. Csakhogy a magyar név nem mondott nekik semmit. Szerencsére a tudomány nyelvén más volt a mi nevünk: latinul *hungarus*-nak neveztek bennünket. S ilyenféleképpen neveztek szomszédaink is, elhagyva a *h* hangot a szó elejéről: *ungar, ungar, venger*. Ez lesz az igazi! Annál is inkább, mert nagyon hasonlít a hunok nevére. Azok voltak a mi őseink! Azok méltók csak az ilyen vitéz nemzethez mint a miénk. – A hunok nyelve török volt, s a miénk is az lehetett régebben, mert a bizánciak turkoknak neveztek bennünket. És már kész is a családfánk: a törzse török, két ága a hun és a magyar. – Erről szól a krónikák eredetmondája is, a szarvast üldöző testvérek, Hunor és Magyar mondája. – A magyar ág azután megint kettéágazott: az egyik ága visszanyúlt Magna-Hungáriába, a másik idehajlott a Tisza-Duna mellékére.

Emek a szép családfának a tövébe vágta bele a fejszét a finnugor összehasonlító nyelvtudomány. A nyelvészek egy másik családfát festettek egünkre: a finnugor nyelvek és népek nagy családfáját. Ennek törzsoke a finnugor ősnép. Ebből két nagy ág sarjadt: a finn, meg az ugor ág. Ezek aztán tovább ágaztak. A magyarság az ugor ág egyik hajtása.

Hát már most hol az igazság? Melyik az igazi családfánk? – Azóta dül a háború az elvont tudományok világában. Akárcsak egy régi nemescsalád tagjai közt a birtokjogi per. És közben elúszik az örökség. Csakhogy az élet megha-

zudtol minden családfát. Mert ha származásom érdekel, nem feledkezhetem meg az édesanyámról sem. Sőt volt anyja apámnak is, nem csak apja. Anyámnak szintűgy. Négy öregszülémmek pedig nyolc édesszüléje és tizenhat öregszüléje volt. És mindöjüktől maradt rám valami. Nem ház vagy föld, sem bankbetét, hanem kitől egy gesztus, kitől egy halk mosoly. Aki ismerte szüleimet, fölismeri rajtam az ő vonásaikat, arckifejezéseiket, mozdulataikat. És ha ismer-te volna öregszüléimet, azokét is felfedezhetné rajtam. Így ágaznak el gyökereim a múltban, sok-sok ősömben és nincs jogom megtagadni egyiket sem, azért, hogy személyesen sosem találkoztam velük.

Életem millió gyökerű, mondta Ady Endre nagy böl-csességében, melyhez nem érnek fel tudákos tudósaink. Ők a németvilágból örökölt alárendelő, absztraháló okoskodá-sukkal egyetlen őst keresnek, egyetlen emberből alkotnak vaskos fatörzset, mely ezer ágat hajt, az utódokat. – Hát hi-szen igaz, hogy sokan vagyunk ma e családnak a fiai, de mindönknek sok a gyökere, millió a hajszálgyökere.

És nem hasonló-e a népek származása is? Ne menjünk messzire, csak a magyar honfoglalás közvetlen előzményei-re, melyekről írott emlékek is szólnak. Ezek szerint a besenyők elrabolták eleink asszonyait. Vajon honnan szereztek azután asszonyt a honfoglalók? Erről nem szól a krónika. De hogy szereztek, az már bizonyos. Hiszen mi ezeknek vagyunk a fiai. És hány-szor megismétlődhetett ez az eset a történelem folyamán! Hunor és Magor meóitiszi kalandjától a tatárjárásig, vagy még tovább is.

És most itt vagyunk. Keressük az őseinket. Hiába tur-kálunk a poros iratokban. Nézzünk inkább a tükörbe. Saját arcvonásainkon ismerhetjük meg őket legtisztábban. A lel-künk arculatán: a kultúránkban. Minket, mai magyarokat, már nem önmagáért érdekel a múlt, de nem is a – bolond fej-jel az általa kivívhatónak vélt – „történelmi jog” bizonyítá-sa késztet a kutatásra. Számunkra a történelem csak se-gédtudomány. Mert minket nem a múlt érdekel, hanem a jövő. És az sem a sokak jogos aggodalma folytán, melyet Ady Endre panaszkodt el legszebben:

Magyar szűr applikált posztódiszítése; honfoglaláskori magyar övdísz Kecelről (ezüstöntvény aranyozott háttérrel); dunántúli pásztor sőtartója sza-ruból, fadugóval (Malonyay); erdélyi horoszkancsók Korondról, (a Bukaresti Népművészeti Múzeum anyagából, ill. Malonyay nyomán).

Jaj, jaj, be félek, félek, félek:
Mi lesz vajjon, jaj mi lesz holnap?
Messze világok szeszélyei
Nekem holnap mit parancsolnak?

Hogyan tiportat el a sorsom,
Hogyan hal el minden, mi drága?
Ó, örök titkoknak szomorú,
Borzasztó, egységes világa.

(A csodák esztendeje)

Nem! Bennünket az érdekel: hogy ha már élünk, mi a dolgunk itt, ezen a szép világon. (ezen az elcsúfított szép világon)? Milyen képességekkel ruházott föl bennünket múltunk folyamán a minden élőknék Ura?

Néhány évvel később, 1913-ban, már Ady is erről írt:

Szóljak proféták új szavával:
Nem kik mertek tagadni multat,
De kik nem magvak a Jövönök,
Mindent azok, akik kihullnak:
Világok, népek, girhes eszmék.

(Az Idő rostájában)

Ősidők óta őrizünk egy ilyen magot kultúránkban s an-nak jelrendszerében, a nyelvünkben, de ennek a magnak a gyümölcse még sohasem volt annyira szükséges, mint a most megvalósuló Jövendőben. Figyeljük meg; senki más nem beszél úgy embertársairól, mint mi magyarok.

Nekünk nem idegen többé az, aki egyszer szóba áll velünk; akár szerelemből, akár megfontolt szándékkal tette. Ha „felel” nekünk, tudjuk, hogy megértett bennünket, s azt is érzékeljük, hogy barát-e vagy ellenség. De mindenképpen *felünk*: feleségünk, ügyfelünk vagy ellenfelünk, peresfelünk. Nála nélkül csak félelme vagyunk, akit magányossága tu-datában elfog a félelem. A mi számunkra az egyén csak absztrakció, különböző kulturális (társaslelki) viszonyulások egyik fele, mely magában életképtelen. – Másféle „szociális lényeket” lehetne nevelni ezen az alapon, mint amilyeneket az európai iskola nevelt eddigelé.

De erről nem írt sem a görög császár, sem az arab kö-veket, sőt még a német barátok sem. Viszont ugyanúgy be-

szélnék, látnak és éreznek finnugor és török nyelvrokonaink. Közös öröksége ez valamennyiünknek, ezért „szívemnek fele” mind, aki így szólítja meg embertársát, akár a másik, a cseremiszek nyelvén *sümbel*-nek, akár a kazakokén *zsüregimon zsartüszü*.

Nem érdekelte ez sem a bíborban született Konstantinoszt, sem a bagdadi kalifát, azért ne is fagassuk őket efelől. Még a szentgalleni bolond barát sem vette neszét ennek a titkos jelnek, így hát mai nagytudományú unokái sem tudnak róla. De mibennünk megkondul az ütő, mikor ezt a szót meghalljuk.

Van ilyen igaz magyar szó több is. Csak nézzünk jobban a tükörbe. Egymás után fölismerhetjük évezedekkel ezelőtt élt anyáink és apáink arcvonásait, szeme villanását, esze járását. Mi szerintünk például feje van kezünknek is, meg lábunknak is. Így mondjuk: „kezem feje” és „lábam feje”. – Bolond beszéd ez, mondaná a szentgalleni barát, sőt mondja is a pesti unokája. – Hát már hogy lehet összetéveszteni fennkölt gondolatokkal teli fejünket sárban, ganéban taposó lábunkkal, de még a sokszor piszokban, szennyben turkáló kezünkkel is?!

Pedig nem is olyan rossz szókép ez, mint nagyokosaink gondolják, német srófra járó eszükkel. Egy helytálló pszichológiai megfigyelés rejtőzik a mélyén. Mindnyájan észrevehettük már, hogy a megszokott munkára rájár a kezünk, nem kell örökké odafigyelnünk. Lábunk is megtalálja az ismert utat setétben is. És néha másfelé visz, mint amerre igyekeznénk, ha nem a szokott úton akarunk járni, de a választónál valami más köti le a figyelmünket. Kezünkkel is megesik néha, hogy nem oda nyúl, ahova kéne, mert most a szokástól eltérő feladatot kellett volna végrehajtania. De hogy nem ügyeltünk eléggé. Ő csak ment „a maga feje után”. – Hát nem így járnak-e tudósaink is, mikor magyar tudományt szeretnének művelni, de önkéntelenül németre vált az eszük. – Aztán meg kifejező ereje is több van sokszor egy-egy kézmozdulatnak, mint egy szónak, sőt egy-egy mondatnak is. Persze csak a falusi magyar mozdulatainak, nem a hadonászó pestieknek.

Zöld selyemhímzés tiszavidéki suba válltányérjáról (Györffy István nyomán); spanyolozott tükrös (dunántúli pásztorfaragás – Malonyay); osztrák nyírfakéreg-diszitmény (Sirelius nyomán)

Kezem feje, lábam feje, – képes beszéd ez, jellegzetes fordulata nyelvünknek, sajátos terméke a benne megnyilatkozó keleti fantáziánknek is. Mert így gondolkozik ma is legtöbb északi és keleti rokonunk. Szomszédaink, meg nagy nyugati tanítómestereink viszont fejcsóválva hallgatják a mi oktalan beszédünket. S el nem ismernék, hogy filozófia rejtőzik ebben is.

De nézelődjünk csak tovább ebben a különös tükörben, mert újabbnál újabb vonásait fedezhetjük föl benne kedves jó öreganyánk arculatának. Ne is keresgéljünk még egyebütt, kezünkre és lábunkra tekintsünk még mindig, hogy lásuk, mennyi tanulnivalónk van egy szűk témakörben is. – Két keze van minden embernek, de csak mi tartjuk számon, hogy ez a kettő tulajdonképpen egy. Mert a legtöbb munkához mind a kettőre szükségünk van, s ha az egyiket elveszítjük, csak „félkezűek” vagyunk. – Furcsa számtan ez, mondja rá a német. Kettőnek a fele egy! „Az egyik kezem”, – így mondja körülöttünk minden értelmes náció. A kétszerkettő a mennyországban is annyi, büszkélkedett vele hajdani iskolamesterünk. De mi így beszélünk: „félkézzel is elbánok vele”. Vagy: „sántít a féllábára”. – Aki elvesztette a féllábát, nem tud járni, amíg mankót nem szerez. A két lába bizony csak együtt volt épegesz. – Sajátos logika van ebben. Társaslogika. Mi és a nyelvrokonaink így gondolkozunk. A matematika törvényei szerintünk itt nem érvényesek, csak az anyag világában. Az embernek is több fele is lehet és van is egyidőben. Társaságban sokan hallják szavaimat és ha megértik: felelnek nekem. Akkor pedig az én feleim ők. A „Halotti Beszéd” írója már így szólította meg hallgatóit: „Látjátok, feleim...” Úgyfelem és ellenfelem is lehet több is egyidőben és mégis mind külön-külön egyenrangú felem nekem. Energiámat jobban fölemészti, ha több felem van, mintha csak egy, de helyt kell állnom minden egyes felemmel szemben, különben elvesztem a pert; megsemmisülök.

De ki törődik ezekkel a nyelvi furcsaságokkal? A pesti vásárra beözönlő idegenek nem hajlandók elsajátítani és ma már ők diktálják a magyar nyelvet sajtóban, rádióban, tévében.

Nemsokára már semmi sem marad
Ez országban, mely külön álmunk ójja:
Germánnál, szlávnál ősibb álmokat
S a latinoknál furcsább furcsaságot...

– írta Ady már 1912-ben (Margita élni akar). Pedig talán érdemes volna kipróbálni ezeket az álmokat is. Hiszen láttuk a germán és szláv álmok nagy kudarcát, és végigszenvedtük borzalmait. Talán mégis érdemes volna egyenrangú felünknek tekintenünk embertársainkat. Hiszen nélkülük csakugyan nem vagyunk épkezlemb, egészséges emberek. Nem vagyunk telkileg egészségesek, csak „félemberek”.

És lám, nem is voltak olyan barbárok ezek a mi szerény őskori apáink-anyáink, ahogy mai elbizakodott tanító-mestereink híresztelik. Nem nyomtatták ugyan papirosra szociológiai és pszichológiai megfigyeléseiket, hogy ott verjék fejünkbe a tudnivalót, de kultúrájuknak szerves részévé avatták, mert nyelvi formába öltöztetve állandó beszédtemává tették, felejtethetetlenül belevésve lelkünkbe.

Ezek a mi szavaink nem absztrakt fogalmakat jelölnek – mutatott rá Karácsony Sándor fél évszázaddal ezelőtt – hanem konkrét tárgyak egymással való viszonyát. A legvastkosabb valóság mi vagyunk. Te meg én, amikor itt szót váltunk egymással, meg mindaz, amit mi itt közvetlenül érzékelünk, akár ember az (Ő), akár tárgy (Ez vagy Az). Minden más csak akkor konkrét valóság a mi értelmi világunkban, ha valamilyen viszonyban van velünk, vagy az általunk érzékelt tárgyakkal. Ezért mondjuk így: *anyám*, *anyád*, vagy *anyja*, és nem mondjuk soha személyrag nélkül. Csak az idecsődült idegenek, akik lusták megtanulni magyarul, azok beszélnek ilyenféleképpen: *sokgyermekes anya*; – magyarul azt mondjuk: *sok gyermek anyja*. *Kéz* sincs ember nélkül; valakinek a *keze* az mindig vagy az anyém, a *kezem*, vagy a tiéd, a *kezed*, vagy a másé, a *keze*.

A német viszont így mondja: *die Mutter* (az anya), *der Hand* (a kéz), *das Buch* (a könyv). Persze tudja, kinek az anyjáról, kezéről vagy könyvéről beszél, de nem árulja el. *Die Mutter ist zuhause* – ez a mondat szó szerint tolmácsolva, ahogy a jövevényeink beszélnek, így hangzik: *az anya otthon van*. Csak a körülmények ismeretében gyaníthatjuk, hogy kinek az anyjáról beszél.

Nehéz vele szót érteni. Ő az absztrakt fogalmak nevével jelöli meg beszéde tárgyát és mi nehezen találjuk meg annak konkrét jelentését. Mi látni szeretnénk azt lelki szemünkkel. Nekünk, a mi jeleink, a mi szavaink hallatára megjelenik a tárgy, a jelenség belső látásunk előtt: ez a szó jelentése. Szemléletes a mi nyelvünk, állapította meg Karácsony Sándor a maga idejében, 1938-ban. Ezt fejezik ki

nyelvészeti műszavaink: a jel megjeleníti a tárgyat, jelenvalóvá teszi képzeletünk számára, úgy látjuk, mintha itt volna, jelen volna: ez a jel funkciója, a jelentése. – Nem tudósaink alkották ezeket a műszavakat. Ők elidegenedtek a magyar nyelv szemléletétől az idegen nyelvtudomány iskolájában. A német mind más és más tőből képezi ezeknek a fogalmaknak a neveit:

a jel	<i>das Zeichen</i>
a jelentés	<i>die Bedeutung</i>
megjelenik	<i>erscheint</i>
jelen van	<i>ist zugegen</i>

Nem csak a német nyelv ilyen absztraháló, hanem valamennyi európai nyelv az, a mi rokonainkat kivéve. Ezek viszont a miénkhez hasonlóan mindig megjelölik szavaikon a tárgy személyi vonatkozásait. Íme néhány példája:

magyar	német	török
<i>anyám</i>	<i>emäni</i>	<i>anam</i>
<i>anyád</i>	<i>emäsi</i>	<i>anan</i>
<i>anyja</i>	<i>emänsä</i>	<i>anasi</i>
<i>kezem</i>	<i>käteni</i>	<i>elim</i>
<i>kezed</i>	<i>kätesi</i>	<i>elin</i>
<i>keze</i>	<i>kätensä</i>	<i>eli</i>
<i>könyvem</i>	<i>kirjani</i>	<i>kitapim</i>
<i>könyved</i>	<i>kirjasi</i>	<i>kitapin</i>
<i>könyve</i>	<i>kirjansa</i>	<i>kitapi</i>

Hát ilyenféle arcvonásait mutatja ez a tükör régen elporladt eleinknek. A mi arcunkon mutatja meg a tőlük örökölt vonásokat. Életre való örökség ez majdmind. Azért igyekszik eltitkolni a gyarmatosító hatalmakat kiszolgáló, annak fényében tündöklő hivatalos tudomány és ennek ellenzéke, a szűklátókörű szakképzést is nélkülöző kontárok hada egyaránt.

Itt csak nyelvi emlékeit említettem régi kultúránknak. Költészeti, zenei és képzőművészeti emlékeiről már korábban hírt adtam. (*A magyar lélek formái*) Azóta persze sokszorosára növekedett ezek száma és elmélyült elemző módszerem is.

Ez a mi talentumunk, s ha ezt nem kamatoztatjuk, méltán veszi el tőlünk a mi Urunk.

A magyar művészet évezredei címmel szeptember 29-én nyílt meg Lükő Gábor kiállítása a székesfehérvári Művelődési Házban

Rombuszokkal szimbolizált *felek*: székely heretvatonon, osztják dőhányszelencén, osztják női ingen, osztják ékszeresdobozon (Sirelius nyomán) és székely heretvatonon

AZ ÉG SÁTORA

*Keresni egy bús kis országnak álmát,
Mikor az Ég piros sátra alatt
Játszódnak le hóhéros panorámák.*
(Ady)

Sokféle sátor ismerünk, különböző népek más és más formában felállított sátrait, de egyik sem hasonlít annyira az égboltozat képéhez, mint a török és mongol népeké, a jurta.

Nem véletlen ez a hasonlóság. A szibériai népek mindmáig sátornak képzelték az eget. Még a jurta füstkieresztő nyílását is odaképzelték az égre.

Fontos szerepe volt ennek a felső nyílásnak az ő mitikus képzetvilágukban. Ott távozott a halottak lelke a másvilágra és azon keresztül jött az újszülöttek ide, a földi világra. A sámán is itt ment át a szellemek világába, de persze csak jelképesen, a jurta füstlyukán bújva ki, vagy egy egetverő nagy fára kapaszkodva föl.

A szibériai népek talalós kérdéseiben is a csillagos eget jelképezte a szegények kunyhóit borító „nyüves bika-bőr”. Ennek apró lyukacskaí úgy fényeskedtek a sötét kunyhóban, mint a csillagok az éjszakai égen. – Nálunk is ismerték ezt a talalós kérdést, de a sátort már kifeledezték belőle. Így adták föl: „bivalybőrön babot borogatnak.” Bizonyára tisztogatás céljából borították ki a hóféhér babot a gyerekek elé, s a bivaly fekete bőre csak azért került a szokásos lepedő helyébe, hogy a bab ragyogjon rajta, mint a csillag.

De ha talalós kérdéseinkből kimaradt is, azért még nem felejtődött el nálunk sem az ég sátora. Tovább élt az nyelvünk hangulatos költői képei közt. Azt mondjuk, beborult az ég, felhők borítják. Ahogy a sátort borítja a sátorponyva, a jurtát a nemez. A megkeseredett magyar azt kívánja ellenségének, hogy „szakadjon rá az ég”. Ahogy az éjszakai álmában meglepett ellenségére szakajtottá rá a sátort valaha.

Arany János a hun-korszakba vetítette vissza az ég sátorát, s tudjuk, nem hibázott:

*Csillagok a földön csillámlani szűntek:
Zárva le minden szem, tüzek is eltűntek;
De az ég nagy sátra, a magosan mélylő,
Szerte ragyog – s virraszt az örökkön élő.*

Ady, láttuk, a jelenkorba hozta el az ég piros sátorát, s a „Véres panorámák tavaszán” egyre aktuálisabbá válik a haditechnika „örvendetes” fejlődésével.

Régi templomok dongaboltozata s bizánci bazilikák kupolája plasztikusan ábrázolta az eget. Sötétkékre festették, s rá arannyal, ezüsttel a csillagokat. A görögök talán a szkíták táboraiban látták az eget jelképező jurtát, ki tudja? Vagy a hunoknál? Talán tőlük kapták az eszmét, hogy ők is ilyenre építsék az „Isten házat”.

A Volga, azaz a mi nyelvünkön az Etel folyó mellékén lakó török népeknél *tirme* vagy *terme* a jurta neve, s ez volt a neve az Árpád-kori magyaroknál is. Számos emléke él ennek helyneveinkben. Mert a régi világban azt nézték, hol ütötte fel a sátrát az, akit keresnek. És a fehér jurta messzire ellátszott, kivirított a zöld környezetből. Hozzá lehetett igazodni az útalan világban, ahogy később a templomok tornyához. – Így jelölték meg, így nevezték meg egy halasta-

vat 1225 táján *Teremalja*-tónak a partján álló jurtáról, (az Oklevélszótár nem árulja el, melyik részén az országnak). Így nevezték meg egy határrészt 1664-ben Tereminek Nagyküküllő megyében. De falu is volt, és nem is egy, akit hajdani gazdája jurtájáról nevezték el. Ilyen volt Nyitrában Teremes és Baranyában Terehegy; ennek nevét ugyanis 1332-ben még Teremhegynek írták. (Lásd Györfly György Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. k.).

Nyelvészkedő tudósaink félreértették a helyneveinkben élő hajdani magyar szót és a terem név mai jelentését tulajdonították neki. Csakhogy a nagyobb épületek belső helységei (lovagterem, tanácsterem; táncterem) nem alkalmasak földrajzi hely megjelölésére, mert kívülről nem láthatók. Az Árpád-korban még nem valami tanácsterem jelent meg a magyar ember lelki szemei előtt a terem név hallatára, hanem a jurta. Ez volt a terem név jelentése. A magyar *terem* ragozott alakjainak töve ma is *terme-* (*termet, termék, termes*), ez pedig hangról hangra megegyezik a baskir és nogáj nevekkel. Ami pedig a név újabb magyar jelentését és a jelentésváltozás okát illeti, azt is könnyűszerrel megérthetjük keleti analógiák segítségével. A jurta nevét ott is átvitték a később divatba jött szilárd épületekre, de nem csupán egyik helyiségükre. Közép-ázsiaiban *uj* a jurta neve, de így nevezik korunkban a szilárd anyagból készült házat is. Mert a ház mellett, vagy annak egyik helyiségében azután is felállították a jurtát. Ünnepeyes aktusokra, vendégek fogadására tovább is ezt használták, mert hagyományos módon szőnyegekkel díszítve szebb volt, mint a csupasz falú ház. – Így történhetett ez nálunk is, mert csak így örökölhette a tanácsterem a jurta régi magyar nevét.

Nyelvészeink régebben, nem ismerve a jurta volgai török nevét az orosz nyelv *tyerem* szavából próbálták származtatni *terem* szavunkat. Kniezsa István is elfogadhatónak tartotta ezt a származtatást *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* (1955) című művében, de azzal a megjegyzéssel, hogy az orosz szó eredete ismeretlen: korábbi ősszláv magyarázata elfogadhatatlan, görög származtatása szintén, s így a magyarral való kapcsolata is bizonytalan. A magyar és az orosz szó töröknyelvi forrásait Ligeti Lajos fedezte fel 1967-ben, a *Magyar Nyelv* 63. kötetében. A magyar szónak csak újkori jelentését ismerte, s ezt tévesen azonosította az orosz szó jelentésével, azért úgy látta, hogy hozzánk orosz közvetítéssel jutott el a név.

Számunkra igen fontos világosságot deríteni *terem* szavunk eredetére, mert csak ennek ismeretében bontakozik ki előttünk a sátor kozmikus szimbóluma minden vonatkozásában. Ezért bővebben kell ismertetnem mind a magyar, mind az orosz szó jelentéskörét.

A magyar *terem* jelentései: 1. (rég, elavult) jurta, – 2. nagyszámú embert befogadó díszes, ünnepeyes helyiség, amit a német *Halle* és *Saal*, a francia *halle, salle*, az orosz pedig *zala, zal* szavakkal jelöl. – Az orosz *tyerem* jelentései között nem található meg a magyar terem egyik jelentése sem. Középkori jelentései Szreznjevskij szerint (*Materiali dlja slovarja drevnye-russzkava jazika po pismennim pamjatnyikam*, III. Graz, 1956.) ezek: 1. magos ház, palota, – 2. eres, baldachin, – 3. kupola, boltozat, – 4. sekrestye. – Újkori jelentései Dal' Vladimir szerint (*Toikovij szlovár zsi-vava velikarusszkava jazika*, 2. kiadás IV. k. Szentpétervár – Moszkva, 1882.) ezek: 1. magos ház, vagy annak egy része,

– 2. kastély, régi lakótorony, – 3. nők, lányok szobája bojárrok házában, az emelet – 4. (legújabb) padlásszoba, tornocska a lakóház tetején.

A magyar *terem* név második, újkori jelentését úgy látják, magyar nyelvészek ruházták rá az orosz *tyeremre*, öntudatlanul, a két hasonló hangzású név asszociációja folytán. A bemutatott adatokat figyelembe véve a magyar szó nem tekinthető orosz eredetűnek. A szavak hangalakjából inkább megfordított viszonyra következtethetünk. A magyar szó alanyesete eredetileg *terme* lehetett, mint a törököké. A *terem* alakot más magyar szavak analógiájára képezhették ebből a töből. Ilyenek *korom* és *kormot*, *barom* és *barmot*, *álmom* és *álmot*. Az orosz *tyeremnek* minden ragozott alakjában teljes a töve (*tyerema*, *tyeremom*), azért a magyar szó új alanyesetű alakjából származtatható, mely már legkorábbi helyneveinkben megjelent. A török, kun *terme* átvétele esetén az orosz szó a *palje* típusú szavak közé került volna, melynek ragozott alakjai *poja*, *poju*, *pojem*, tehát ragozása *tyerme*, *tyermja*, *tyermju*, *tyermom* volna.

A jurtat jelentő török és magyar szavak közvetlen kapcsolatban voltak egymással. Erre vall hangalakjuk és eredeti jelentésük egyaránt. De továbbmenve: erről tanúskodik képes jelentésben való használatuk is. Ezt is Ligeti Lajos mutatta ki idézett cikkében, bátor nem ismerte fel a belőle következő történeti tanulságot. Középkori kódexeinkben a *terem* név következetesen a viselős asszony méhének jelölésére szolgál. Csak két példát idézek. A Nagyszombati Kódex írója szerint az angyal így adta hírül Máriának kiválasztását: „*Kilenc hónapra te szüzi méhednek termében akar-na lakozni.*” (383. l.). Itt még csak díszítő jelző a terem, az ünnepélyes fogadtatás szimbóluma. De a többi esetben már magában áll, s így jelöli a méhet. Az Érdy Kódex szerint például, mikor Mária meglátogatta Erzsébetet, „*Lén, hogy hallotta vóna Erzsébet Máriának keszenetit, örüle a magzat ő termében.*” (382. l.). S a XIV. század eleji Kun Kódexben ugyancsak *termásindá* (= sátorában) olvasható Lukács evangéliuma megfelelő helyének kun fordításában. (Lásd Kuún Géza: *Codex Cumanicus*. Bp. 1980, 189. l.) Az orosz *tyerem* hasonló, képes értelemben való használatáról nincs tudomásunk, de nem is volna erre alkalmas egyik ismert jelentésben sem. A mi terem-szimbólumunk pedig tovább fejlődött képzőművészetünkben. A sárközi; Tolna megyei asszonyavató főkötők egyik himzett motívuma is a „*terem*” nevét viselte. Malonyay Dezső *A magyar nép művészete* című nagy műve IV. kötetében ezt írja egy kehely alakú virág képmásáról: „*A virág üres belseje a terem, melyet apró pontok tarkáznak.*” (91. l.) – Malonyay megfigyelése pontatlan. A sárközi virágok belsejében sakkábla-szerű himzés látható. Ez csak parányi mérete következtében látszik néha pontozásnak. A nagyobb méretű párnafők virágain mindig fölismerhető a sakkábla-forma és nem csak Sárközben, hanem

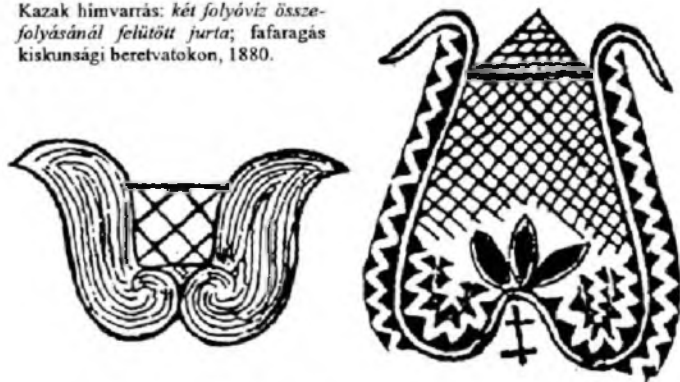
Sárközi magyar himzések asszonnyá avató főkötőkön a virág belsejében a *terem* motívumával, 1900 körül.

egyebütt is. E motívum egyes variánsai formai rokonságba kerültek az újabb oszmántörök és olasz himzések „*gránátalma*” motívumával, belsejükben látható „*terem*” is ennek hatására vette fel mai sakkábla formáját. Mert neve elárulja, hogy eredetileg más volt a formája. A virág belsejének „*terem*” neve mindenkinek eszébe juttatja ugyan a magyar teremni igét, de ha jól meggondoljuk, el kell vetnünk azt a föltevést, hogy itt ennek az igének jelen idejű harmadik személyű alakjával van dolgunk. S megint csak egy keleti török analógia bizonyítja, hogy itt is a terem eredeti „*sátor*” jelentését kell számításba vennünk.

Tokarev Sz. V. a Szovjetunió népeit ismertető monográfiájában (*Etnografija narodov Sz.Sz.R.* – 1959) bemutatja a kirgizek és kazakok néhány szimbolikus himzett motívumát. Ezek között találtam rá a sárközi virágmotívum rokonára. Csakhogy itt ferde rács tölti ki a virág kelyhét, a jurta rácsához hasonló. És készítői el is árulták, hogy ez a jurta rácsa. Sőt, tovább folytatva a mesét, a virág szirmainak is képes jelentést tulajdonítottak: a két szirmot két folyóvíz, a rács pedig ezek összefolyásánál felütött jurta.

Kazak himzítés: két folyóvíz összefolyásánál felütött jurta; fagaragás kiskunsági beretvatokon, 1880.

Ez már nem egyszerű motívum, hanem egész kompozíció. Tájékp. S ennek fába metszett mását is megláthatjuk egy kiskunsági beretvatokon. Itt a virág szirmainak helyén a népművészet közismert „*vízfolyás*” motívuma húzódik, közöttük pedig ferde rácszat de jóval sűrűbb, mint a kazak himzésen, s így jobban hasonlít a jurta rácsára, mint amaz. A rács fölül kúpalakban végződik, a jurta fedeléhez hasonlóan, aljában pedig egy háromlevelű kis virág ül, a jurtában lakó asszony szimbóluma.

Idegenek szemében első tekintetre szokatlanul stilizált virágbrázolásnak tűnik ez a kompozíció. A téma megneve-

zése után már stilizált tájképnek tekinthető. Tokarev sem próbálta másként értelmezni. A költöző-pásztorok számára viszont ez a tájkép is szimbólum. Ők ugyanis, ahogy Tokarev is elmondja, nemzetségekre oszolva, egy-egy patak völgyében élnek. Nyáron a víz partján főlhajtják nyájaikat a hegyi legelőkre, télen meg ugyanazon az úton leereszkednek velük a síkvidékre. Itt a patakok vize egybeszakad, de itt találkoznak egymással a különböző nemzetségek lányai és legényei is. S az új házások új jurtát állítanak. A két folyó tehát a két nemzetség, a két nem, a két szerelmes szimbóluma, akárcsak ebben a magyar népdalban:

*Ősszefolyik a kis Tisza a Dunával.
Őszejlik a szőke a barnával.
Mit bánom én hogyha illik, hogyha nem is.
Barna a babám, barna vagyok magam is.*

A jurtá, illetve a ház pedig közismert szimbóluma a házasságnak. A házassodni jelentésű igét a török népek mind a jurtá, illetőleg a ház nevéből képezték, akárcsak mi magyarok. A románoknál régi magyar és kun szomszédságuk révén szintén meghonosodott ez a szólásmód: *casa* a ház neve, *căsători* = házassodni.

Tanulságos ennek a kompozíciónak egy variánsa. Ugyancsak Tokarev mutatta be az idézett helyen. *Két kutya összeveszett egy csonton*, így adták meg az értelmét. A csontot szivalak jelzi, a kutyákat pedig kunkorodó farkuk.

Kazak himnusz: két kutya összeveszett egy csonton; faragás kiskunsági beretvatokon, 1842.

Ugyanezt a kompozíciót megtaláltam egy másik kiskunsági beretvatokon. A kompozíció középpárizsai értelmezése persze szintén jelképes. A valódi téma: vetélytársak küzdelme egy lányért, vagy egy szép lóért, vagy bármilyen más igen megszeretett tárgyért. A két legény pedig már nem esik messze a két nemzetség fogalmától, a lány meg a házétól, melynek ő lesz a szíve, az érző és melegítő lelke. És az S alak, mely itt a kutya szimbóluma, általánosan ismert ábrázolása a kígyónak is, az pedig gyakran a férfi szimbóluma. A művészi fantáziát nem köti a logika.

E kompozíció egy másik magyar variánsában ferde rácsozással kitöltött „*gunyhó*” mellett tekergő „*kígyó*” ábrázoltak. Hasonlóképpen ábrázolták a kígyót, de a vízfolyást is egész Észak-Euráziában, mert a vizek szellemét kígyónak vagy sárkánynak képelték. Visszajutottunk tehát a *”két folyó összefolyásánál felállított jurtá,*”-hoz.

Az egyesülő folyóvizek szimbóluma réges-régen is

Gunyhás-kígyós csorgalott dísz talai cserépkorsón, 1900 körül

mert már Keleten. A kínai Dalok Könyvében, a *Si-King*-ben majd három évezredes emléke olvasható. A mellőzött első feleség szól urához:

*Iszapos a King a Vejtől.
Majd lehiggad, ha nem árad.
Ünnepled új feleséged:
Eltelt velem már a vágyad.*

(Szabó Magda fordítása)

A régi Kínában mítoszok és varázsszerű szokások fűződtek ehhez a szimbólumhoz. Marcel Granet könyvéből (*La civilisation chinoise*, Paris 1929, 216. l.) értesültem, hogy a folyók áradásában az őket megszemélyesítő sárkányok küzdelmét látták, egy him és egy nőtény sárkányét. Mert két egyesülő folyó isteneit mindig különböző neműnek tekintették. És mikor kiszökdült a vetés, fiúk és lányok csapatosan vonultak ki a folyók torkolatához, hogy átkelve a vízen megjátsszák a sárkányok küzdelmét és termékenyítő esőt kérjenek a sárkányoktól. – A két folyóvíz az exogám nemzetségek szimbóluma volt, mondja Granet.

Hasonló kozmikus mítosz emléke maradt fenn a török népek őshazájában, az Altáji hegyekben, a két legnagyobb folyóvíz nevében. Ezek orosz neve – *Bija* és *Katuny* – török eredetű. Az altáji törökök *Pi-szu*-nak (= Úr vize) és *Kadin*-nak (= Úrnő) nevezik ma is ezt a két folyót, melynek egyesüléséből keletkezik a hatalmas Ob vize. A Bija torkolata közelében áll *Bijszk* városa. Ennek török neve *Prtuzari* = Úr városa. (Az altáji *pi* a köztörök *bej* és *bég* szavak megfelelője.) Itt már egész város lett a két folyó összefolyásánál felvert jurtából, de itt is a férfi házassodott meg.

A törökségnél régen a fehér és fekete szín a nemek megkülönböztetésére szolgált, s úgy látszik, ezért nevezték el a két ágból eredő folyóvizeket Fehérnek, illetve Feketének. Így különböztették meg a Volga két nagy ágát Fehér- és Fekete-Etel néven:

kazáni	<i>Ak-Idil</i>	<i>Kara-Idil</i>
csagatáj	<i>Ak-Edil, -Etil</i>	<i>Kara-Edil, -Etil</i>
csuvas	<i>Sur-Adil</i>	<i>Khur-Adil</i>

Az oroszok későn és más irányból közelítették meg a két ág egyesülésének helyét, azért másként nevezik a két folyót. A Fekete-Etel, mely Novgorod közeléből indul, régóta ismerik és Volgának nevezik, a Fehér-Etel viszont észak felől érkezve ismerték meg, azért a Káma mellékfolyójának tekintették, s alsó szakaszára rá is ruházták a Káma nevet, felső szakaszát pedig, török nevének csupán jelzőjét tartva meg, Fehér-víznek nevezték el a maguk nyelvén: *Bjelája*.

Az altáji tatárok hite szerint az Eg-istene, Tengri, férfi, neki fehér színű lovat vagy juhot áldoztak. Vele a jóindulatú „fehér sámán” útján jutottak kapcsolatba. A Föld szellemét viszont női lénynek képelték s gonosznak. Hogy ne ártsen, neki is áldoztak, de mindig fekete állatot. Vele a rontó

„fekete sámán” útján érintkeztek. A fehér sámán rendszerint férfi volt, a fekete meg nő. A magyar javas és boszorkány távoli rokonai.

A két nem ilyenféle megkülönböztetése a patriarchális társadalom exogám rendszeréből következett. A nemzetség fejei, a férfiak, őseiktől kértek segítséget, azoknak a szellemét idézték meg szomszédaikkal való háborúskodásaikban. De feleségük éppen ezeknek a lányaiból került hozzájuk, s félős volt, hogy velük beférkőzik ezeknek a segítő szelleme is, az pedig rontani fogja az övék erejét. Ezért nem engedték áldozóhelyükre az asszonyokat, ezért tartották őket tisztátalanoknak, különösen havi tisztulásuk idején. Mert a vérben is a nemzetség él, az ősök szelleme. – Föltehető, hogy a pogány magyarok törzsei is két exogám félből álltak. Régi törzseink közül csak a *Gyarmat* névből származó helynevekben található a fekete és fehér jelzőkkel való megkülönböztetés, *Feketegyarmat* pedig éppen a *Feketekörös* partján épült. *Fehérgyarmat* viszont már messze esik a *Fehéreköröstől*, ami persze a lázongók erőszakos szétszórásának a következménye is lehet.

Nálunk csak két ilyen vizet tudok, a Tisza, meg a Körös forrásait. Igaz, hogy a Körösnek három forrása van, de egyes jelek arra vallanak, hogy eredetileg csak a Sebeskörös viselte ezt a nevet. A Sebeskörös forrásánál van *Körösfej*, ez az egyik. A *Fehér* és *Fekete* névpár összetartozása a másik. Gyanítható, hogy ezeket eredetileg nem illette meg a *Körös* neve, hanem *Fehér-* és *Fekete-víz*, vagy *Fehér-* és *Fekete-jó* volt a nevük. S talán nem véletlen, hogy itt éltek legtovább a pogány hagyományok. A lázadás leverése után Vata szálláshelyén, a Fehér- és Fekete-Körös összefolyásánál épült *Békés vára*, a lázongók megfékezésére. Történetíróink helytelenül antedatálják *Békés* nevét, azt írva, hogy Vata békésvolt. *Békés* beszélő név és párja *Hevesnek*. Ugyanolyan, mint a századokkal később a székelyek fenyegetésére épített *Székely-támad* és *Székely-bánja* nevű várak. – Egész Tiszántúl az egri püspökséghez tartozott, amíg Szent László meg nem alapította a váradi püspökséget, és ki nem szakította ennek részére Bihar és Békés megyéket. De rajtuk túl Zaránd megye tovább is az egri püspök fennhatósága alatt maradt. – Eger mellett épült Heves vára, a lázadók székhelyén viszont Békés. Értsen belőle mindenki.

De térjünk vissza a jurtához: az ég sátorához, mely az egész népet óvja, a nemez-sátorhoz, mely a család oltalma és az anyához, kinek a méhe magzatának lakóháza. A három biológiai egységre filozófiai jellegű világgép épült. Az ég sátorát nevezhetnénk makrokozmosznak, az anya méhét meg mikrokozmosznak a valóságos nemez-sátorhoz, az emberi élet világához viszonyítva. Ez volna tehát maga a kozmosz, a rendezett világ mintaképe. De nem valami statikus világ ez, mert egységei az időben következnek egymás után: az anya méhében az élet előtti világ, a sátorban az élő világ, az ég sátorán felül pedig az életen túli világ. És, bár misztikus színezete van, mindhárom reális valóság. A születendő gyermek is itt él köztünk a szerelem, s az ösztön szinten ellenállhatatlan erejében s a halott is a példa morális erejében. Egyiket sem lehet kitudni a világból, csak önmagunk megcsönkítése árán; mely gyakran halálos merényletnek bizonyul.

*Buddha, Mózes, Jézus éltek velünk,
Igemálhakkal rakott az agyunk...*

– írta Ady. Aki igazán élt, azt nem lehet elfeledni. Hazajár kísérteni. És ha bajba jutunk, megidézzük szellemét, segítséget várva tőle. Buddha sem csak a legújabb kori filozófia közvetítésével jutott el hozzánk. Köztudomású, hogy az iszlám térhódítása előtt a török népek jórésze buddhista volt. S a magyarság ezek hatáskörében élt. Azt már csak Kerényi Károly vette észre, hogy a vogulokhoz is eljutott Buddha. Már 1940-ben megírta, hogy a vogulok legkedveltebb istene és segítő szelleme, a Világügyelő férfi Buddhával azonos. (Kerényi K. – Jung C. G.: *Das göttliche Kind in mythologischer und psychologischer Beleuchtung*. 1940. 28. l.) Az ő nyomán elindulva évek során át hatalmas buddhista emlékmagyagot fedeztem fel a vogul mitológiában, a permi művészetben és a magyar folklórban, képzőművészetben. Ennek bemutatása nagyobb teret igényel és előkészületben van. Itt mégis meg kell említenem egy idevágó részletét. Láttuk, hogy a jurta szimbóluma korán társult a virágszimbólummal. Magán a jurtán plasztikusan ábrázolták a virágszirmokat, mint az indiai templomok oszlopain, hasonlóképpen későbbi palotáikon, himzett terítőiken pedig, mint már láttuk, virág kelyhébe helyezték a jurtát. Hasonló képekkel találkozunk a szibériai népek költészetében is. A vogulok sorsénekeiben például nem egy helyet olvasható: „Fűszár fejéhez (= virágához) hasonló szép sátorkát állítottam.” (Munkácsi Bernát fordítása – *Vogul Népköltési Gyűjtemény* IV.k.). Hasonlóképpen dicsérik jurtáikat a mongolok is lakodalmas énekeikben (lásd: Róna Tas *A Nomádok nyomában*. 1961. 241. l.).

Lányok, asszonyok szimbólumaként talán világszerte ismeretes a virág, de nálunk még a *leány* név is alighanem a lótuszvirág buddhista nevéből származott (vesd össze annak kínai és mongol nevével: *lián*, mely képes jelentésben a lányok megnevezésére is használatos). A magyar szó finnugor származtatásának kísérlete elhibázott. A leány fogalma elmentés az anya fogalmával, neve tehát nem lehet egy „kicsi” és egy „anya” jelentésű szó összetétele.

A lótuszvirág, tudjuk, a világmindenségnek is szimbóluma a buddhista mítoszok világában. A közismert imaszöveg, *Om mani padme hum* (Lótuszvirágban igazgyöngy) az anyagi világban rejtőző isteni szellemet jelképezi. Indiai mítosz szerint Brahma, a világszellem, lótuszvirágban született meg. Brahma neve és születésének mítosza is eljutott a vogulokhoz. Neve a vogul nyelv szabályainak megfelelően *Pálm* és *Pólem* alakokban él ott. (Munkácsi: *Vogul Népköltési Gyűjtemény* I. k. 1889. 33. l.) Nálunk már csak lírai dalokban él e mítosz emléke: „*Nem anyától lettél, Rózsafán termettél*”. (A máriknál még „*Fű hegyén termettél*.”)

A virágkehelybe foglalt jurta (terem) szimbolikus tájképe ezek szerint a hindu misztikus világgép, az *Om mani padme hum* ábrázolásának is tekinthető, s valószínűleg buddhista eredetű. De benne rejlik a józan ember primitív filozófiája is, mely szembeállítja az ismert világgal az ismeretlen, a sátor belsejében folyó élettel a rajta kívül áradót. – Sőt az ismeretlen világban is megkülönbözteti nagy méretei miatt megismerhetlent, a „nagyvilágot”, a világűrt az ég sátra alatt, a parányi mivoltában megismerhetlentől, a mikroorganizmustól, az anyaméh sátorában. Hiszen mai életünk is e két pólus között feszül. „Keressük egy bús kis országnak álmát, mikor az ég piros sátra alatt játszódnak le hóhéros panorámák.”